

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2021.95.4>

УДК 81'38

ОСОБА ДОСЛІДНИКА-ПОЛЬОВИКА В «БЕЙРУТСЬКИХ ОПОВІДАННЯХ» АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

ГРИМИЧ

Марина Віллівна,

доктор історичних наук, професор,
e-mail: hrymych@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7028-4879>

Maryna

HRYMUCH,

Doctor of Historical Sciences,
Full Professor,
e-mail: hrymych@gmail.com

У статті наголошено на трансдисциплінарності сучасних дослідницьких практик. Зауважено, що на початку минулого століття прикладом такої діяльності була різновекторна інтелектуальна діяльність Агатангела Кримського. При цьому розглянуто його особистість як дослідника-польовика в контексті його «Бейрутських оповідань». Стверджено, що присутність автора у творі виявляється не лише через ведення образу «москоба», що вивчає арабську мову, а й через створений ним масивний антропокультурний наратив, який тяжіє над сюжетом, часто затьмарюючи його. Це стало можливим завдяки досвіду А. Кримського як дослідника-польовика, який працював переважно за методом включеного спостереження. У статті акцентовано на використанні Кримським ономастичного арсеналу, офіційних та народних термінів на позначення різних ідентичностей в ключі антропології релігій.

Ключові слова: Агатангел Кримський, антропологія релігій, ономастика, польові дослідження.

Сьогодні така дослідницька стратегія, як трансдисциплінарність та споріднені явища (мультидисциплінарність, міждисциплінарність), стає узвичаєною практикою. Однак у перших декадах ХХ ст., та й узагалі в епоху модернізму, ситуація була інакшою, і одним із найяскравіших, а щодо українського контексту, напевно, найяскравішим прикладом застосування таких наукових підходів був Агатангел Кримський, який, як відомо, одночасно працював у різних академічних дисциплінах, при цьому був також чудовим менеджером науки.

До академічних чеснот додається ще й та, що він практикував і як письменник, залишивши свій помітний слід в українській поезії і прозі. Особливістю інтелектуальної діяльності і творчості Агатангела Кримського є те, що він працював, як це сьогодні називають, цілими проектами, тобто, опрацьовуючи якусь одну велику тему, він залишав по собі а) наукові твори, б) літературні тексти і в) багату епістоляріку. Остання здебільшого, як-от його листування ліванського періоду з батьком, братом та братовою, мала характер дослідницького щоденника.

Наприклад, до «ліванського проекту» Кримського ввійшли «Бейрутські оповідання» [Кримський 1919], поетична збірка «Пальмове гілля» [Кримський 1923], низка наукових досліджень (передусім «Матеріали для изучения языка и быта Сирии» [Кримський 1896–1898]), а також листування 1896 – 1898 рр. [Епістолярна спадщина 2005, Кримський 1897, Крымский 1975].

Цю частину спадщини Агатангела Кримського ретельно вивчили науковці, причому представники різних дисциплін виявляли в ній свій дослідницький інтерес [Василюк 2007, Веркалець 1997, Грицик 1996, Каймакин 2004, Лагунова 2013, Лагунова 2014, Останіна 2010, Радівілов 2008, Рибалкін 1991], однак у поданій статті хотілося б зупинитися на тому, як особистість дослідника-мультидисциплінарника і польовика виявляє себе в художньому тексті його ж авторства, а саме в «Бейрутських оповіданнях».

Якщо подивитися на цю прозову збірку не очима читача художньої літератури, а дослідника, то неважко виявити, що твір наповнений, якщо не сказати, переповнений, антропологічною, лінгвістичною, етнографічною та фольклористичною інформацією, яка зібрана, систематизована і дозовано та досить рівномірно розподілена по твору. Причому в автора увесь оцей культурний масив грає роль не бекстейджу, не прикраси, як це переважно буває в художній літературі, а він є **співтворцем сюжетної дії**, утворюючи солідний *антропокультурний наратив*. На певному етапі прочитання складається враження, що заради нього й було написано твір, а сюжетні лінії (один день з життя іменинника, різдвяний православний бал, гостина у бейрутського лікаря) та персонажі (Ль-хакім Гедіє, Гедііха, шейх Жямель, малий Ельян) затьмарюються ним.

Читач «Бейрутських оповідань» також не здогадається, що Агатангел Кримський увів у художню оповідь образ самого

себе, якщо попередньо не ознайомиться з його ліванською епістолярією. Так, в оповіданні «Шейх Жямель» про Кримського (він тут постає як безіменний «москоб, москобій») пліткують за столом гості. Цей дивний чоловік приїхав до Лівану вчитися арабської мови. Хоч і православний, він до церкви не ходить, а, поки йде служба Бога, гуляє по садочку і їсть апельсини або ж читає книжки. Москобій не постує і, навіть більше, намовляє жінку господаря робити так само, як він, бо дієта шкодить її здоров'ю. Будучи православним, арабську мову він вчить не з арабомовних церковних християнських книг, а завчаючи Коран напам'ять. Він почитує також «Тисячу й одну ніч», що містить, на думку праведних православних арабів, одну розпусту. Дізнаємося ми також про графік дослідника-москоба: він працює ночами, ««лягає за три години до сходу сонця, а встає – за 5 годин по сході сонця. «Все навиворіт, а не як у людей...»» [Кримський 1919: 312].

Потрібно зазначити, що в Лівані Кримський хоч-не-хоч, а був чужинцем, уживаючи сучасну термінологію, – експатом. Першоджерельний польовий матеріал за кордоном етнографі, фольклористи, лінгвісти, антропологи збирають зовсім не так, як у знайомому з дитинства культурному середовищі. Досліднику-польовику «на чужому полі» доводиться ламати свої дослідницькі звички, набуті вдома, і змінювати дослідницьку стратегію [Гримич 2014]. В Україні улюбленим методом збирання фольклорно-етнографічного матеріалу для Кримського стане кореспондентський [Гримич 2013]. Природно, що в умовах його відрядження в Ліван він не міг його застосовувати. Найбільш інструментальним і функціональним залишається переважно метод спостереження, а якщо пощастить, то його різновид – метод **включеного** спостереження. Тоді як метод інтерв'ювання через мовний бар'єр залишається часто запасним, технічним і не завжди ефективним, адже в чужомовному середовищі завжди є ризик «зіпсованого телефону». До речі, Кримський зафіксував цей факт у гумористичній формі, щоправда, не в «Бейрутських оповіданнях», а в своєму листуванні, коли розповідав про те, як неправильно зрозуміла господиня дому харчові пріоритети свого квартиранта і переповіла своїм гостям уже викривлену інформацію про те, чому її пожилиць не їсть баранини. На жаль, спотворень змісту та непорозумінь дуже важко уникнути у збирацькій роботі на «чужому полі».

В одному з листів до Б. Грінченка він ділиться своїми планами щодо теми дисертації: «Працюю я тепер більше за все над народною словесністю сирійських арабів. З-поміж багатьох тем, які мені хочеться обрати для магістерської дисертації, я спинюся, певне, на народній словесності арабів» [Епістолярна спадщина 2005: 267]. Завдяки польовому методу включеного спостереження, яким Агатангел Кримський користувався під час свого ліванського відрядження щоденно і щогодини, навіть у його «Бейрутські оповідання» потрапили дуже цінні наукові відомості мультидисциплінарного характеру.

Наукове питання «Агатангел Кримський як дослідник фольклору, матеріальної та нематеріальної культури ліванців» (і арабів назагал) досить ретельно висвітлене в науковій літературі [Веркалець 1997, Василюк 2007, Каймакин 2004, Лагунова 2014, Лагунова 2015]. Єдине, хоч і суттєве, зауваження до праць на цю тему: все-таки сходознавець не встиг здійснити дослідження в класичному розумінні цього слова, він лише зібрав відомості для нього. Тому те, що є в його працях, переважно рукописних, – це польові матеріали. Лише в такій інтерпретації можна розглядати розрізнені, окремі етнографічні відомості, описи чи фольклорні підбірки. Але це аж ніяк не применшує роль Кримського, а навпаки, збільшує його вагу як не лише досвідченого кабінетного вченого, а й як блискучого збирача-польовика, який за два роки перебування на «чужому полі» зміг зібрати об'ємний фактаж, який і досі не втратив наукового значення.

У «Бейрутських оповіданнях» автор щедро використовує приказки, прислів'я, картини побуту та повсякдення, описи святкових церемоній, – все це створює східний колорит твору. Оскільки це питання також не залишилося поза увагою дослідників [Останіна 2010], не хотілося б повторюватися, натомість зосереджуся на порівняно маловивченій темі, але яка так само стосується до його збирацької діяльності, а саме: польова антропологія та ономастика.

Для антропологів «Бейрутські оповідання» – це своєрідний воркшоп з міжрелігійної комунікації і щоденної народної дипломатії в Лівані, де сьогодні, приміром, на маленькій території співіснують 17 релігій та конфесій, а для лінгвістів – це докладне ономастичне джерело, пов'язане з тодішньою самоідентифікацією різних груп населення. Як відомо, Агатангел Кримський мешкав у православній родині, товаришував з

російськими вчительками православної школи Ель Букурет, а також із православним священником, що вчителював у гірському селі Шуейрі. Водночас він обертався в католицькому (французькому) середовищі, був ознайомлений із системою навчання і звичаєвістю єзуїтських (тобто знову ж таки католицьких) шкіл. Тож йому не було складно зобразити, як у той час православні й католики, маючи суттєві претензії один до одного у, так би мовити, ідейному плані, цілком мирно уживалися в одному життєвому просторі. Зокрема, люди знаходили консенсус поміж відданістю своїй вірі і необхідністю дати своїм дітям потрібну, якісну і при цьому недорогу освіту.

Дослідники не раз писали, що Агатангел Кримський у своїх «Бейрутських оповіданнях» показав, що в Лівані на той час превалювала релігійна самоідентифікація. Це твердження, хоч і не хибне, проте дуже схематичне й одностороннє, воно аж ніяк не відображає ліванської дійсності, оскільки відбиває знак «лекалів» європейської ментальності. Насправді, висвітлюючи питання релігійної самоідентифікації на Близькому Сході, Агатангел Кримський уникає вищезгаданого прямолінійного підходу до аналізу східних реалій. Так, це правда, у його рукописі є спостереження, що, якщо православного араба по-французьки спитати про його національність, то він відповість «Je suis orthodoxe» [Кримський 1896–1897: 1, 25167, арк 1], але ключове тут поняття «французькою мовою», бо арабською він відповість зовсім інакше, а головне, залежно від ситуації і від контексту мовлення – щораз по-інакшому. У будь-якого іншого мандрівника на місці Кримського після почутої наведеної фрази французькою виникла б велика спокуса з цього маленького речення вивести цілу теорію і зробити однозначні висновки, значно спростивши і спримітизувавши дуже складну і надто заплутану ситуацію з етнічною, локальною, общинною, політичною і конфесійною самоідентифікацією, яка, до речі, в Лівані існує й тепер. Насправді ідентичність на Близькому Сході ситуативна. У межах кожної конфесії існувала своя стратифікація як за локальною ознакою, так і за общинною, за майновою і за діалектною. І кожна з цих ознак могла в певній ситуації ставати основною, нівелюючи чинник конфесійний. Наприклад, у тексті подано історію появи в Бейруті православних «дідів-виселенців» [Кримський 1919: 302], що мігрували з Дамаска після різні 1861 року. Добре пам'ятаючи свою локальну ідентичність, вони в колі *православних є дамаскинцями* [Кримський 1919:

297, 302]. Автор також наочно продемонстрував відмінності між *бейрутськими православними і гірськими*, які чітко усвідомлюють свою «інакшість». Не можна не звернути уваги й на те, що Агатангел Кримський називає православних черниць з Марселя *грекинями*, і ми запитуємо: він це робить справді тому, що вони приїхали до Франції з Греції, чи тільки тому, що були грецької (тобто православної) віри? Адже, – пише далі Кримський, – в Бейруті *греками* [Кримський 1919: 298], а також *румаами* [Там само] – звали саме православних. Навіть росіян тут називали, залежно від ситуації, – або *греками* або *москобами* [Кримський 1919: 298], *московками* [Там само] чи *москобіями*. Завважуємо також, що Кримський відрізняє *поараблених греків* (знову ж таки православних) та «інших *левантинців*», пише про те, що етнічні греки (у тексті вони зветься *справжні греки*) називають православних арабів *еллінами-чужомовцями*.

У своїх «Бейрутських оповіданнях» Кримський дуже акуратний і коректний з етнонімами, конфесіонімами, соціонімами та іншою ономастичною лексикою. У тексті можна знайти багато термінів, – як офіційних, так і народних, – і за кожним з них стоїть окреме явище. Ці антропологічні та ономастичні нюанси вкрай важливі з погляду надзвичайно строкатої релігійної мапи Близького Сходу.

Щодо цього регіону можна зробити висновок про множинну та ситуативну ідентичність, про розмиту або неусвідомлену ідентичність, про змінну і адаптивну ідентичність, – все що завгодно, але не про щось одне конкретне. І це вправно демонструє Кримський, зображуючи в «Бейрутських оповіданнях» старомодну фігуру шейха Жямеля, що приїхав з гір до «своїх» православних бейрутських родичів, які вже «побейрутилися», хоча й не втратили дамаського акценту. Оцей Жямель зі своєю семітською, як пише автор, зовнішністю, сприймається у Бейруті гірше, ніж ідейно ворожі, проте близькі за культурою повсякдення і цінностями, а також за спільним простором проживання і за фізичним антропологічним типом *католики-езуїти* [Кримський 1919: 301, 302, 305], *франжі* (тобто пофранцузжені бейрутці) [Кримський 1919: 299]. «Растлініє нравів», як це собі уявляє Жямель, – насправді це конфлікт локальних ідентичностей у межах однієї релігійної конфесії. Так само, за мість того, щоб поважати мову оплоту православ'я – Росії, якою хочуть навчати дітей учительки школи Ель-Букурет, спонсорованої Російським Імператорським палестинським православним товариством, – батьки учнів – також православні – напо-

лягають на французькій мові викладання, і це й не дивно, бо вона в Лівані престижна і утилітарна. І ніяке поклоніння перед православ'ям не може змінити цієї ситуації. Так з'являється ще одна екзотична категорія – *франкомовні православні араби*.

Отже, Агатангелу Кримському вдалося зобразити в «Бейрутських оповіданнях» заплутаність усіх комунікативних схем і культурних відносин у межах надзвичайно барвистого в етнічному, діалектному та релігійному відношенні тогочасного ліванського суспільства («*неоднакової бейрутської людности*») [Кримський 1919: 303]. І це значною мірою завдяки тому, що, як вдумливий і педантичний дослідник-польовик, він ретельно фіксував усі народні й офіційні терміни на позначення мозаїки тогочасних ідентичностей.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що Агатангел Кримський під час свого ліванського відрядження 1896 – 1898 рр. виявив себе як блискучий дослідник-польовик, що володіє мультидисциплінарною науковою стратегією, здійснивши титанічну збирацьку роботу, результати якої становлять сьогодні лівову частину його архівного фонду в НБУВ. Ряд відомостей, зібраних ним, потрапила і в його художню творчість, зокрема збірку «Бейрутські оповідання», надавши їй особливого «екзотичного» колориту. Окрім фольклорно-етнографічних моментів, важливу роль у ній відіграв ономастичний пласт, пов'язаний з антропологією релігій Близького Сходу.

Василюк О.Д. Студії Агатангела Кримського в Бейруті (1896–1898). *Сходознавство*. 2007. № 37. С. 51–59.

Веркалець М.М. Художня та науково-публіцистична орієнтація А. Кримського 2 пол. ХІХ ст. : автореф. дис. ... д. філол. н. : 10.01.08. Київ, 1997.

Гримич М.В. Агатангел Кримський та Іван Лисак: досвід партнерської співпраці дослідника й респондента. *Народна культура українців: життєвий цикл людини*. У 5 т. Т.4. Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура; наук. редактор М.В. Гримич. Київ, 2013. С.490–498.

Гримич М.В. “Інквізиторський” стиль польової збирацької роботи, або Про інтенсивність досліджень на “чужому полі”. *Поле: збірник наукових праць з історії, теорії та практики польових досліджень*. У 5 т. Т.1. Вступ до спеціальності; наук. редактор М.В. Гримич. Київ, 2014. С. 146–157.

Грицик Л.В. Схід в естетичних шуканнях А. Кримського Творча спадщина аль-Маарі у творчості українських письменників. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах*. 1996. № 6. С. 45–48.

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890-1941) : у 2 т. Т. 1 : 1890–1917. 2005.

Каймакин Н. Арабский фольклор и теория миграции сюжетов в исследованиях А. Крымского. *Східний світ*. 2004. № 1. С. 140–148.

Кримський А.Ю. Бейрутські оповідання (1897). Київ, 1919.

Кримський А.Ю. Листи з Сирії. *Буковина*. Черновці, 1897. № 70–72. С. 1–3.

Кримський А.Ю. Матеріали до вивчення мови та побуту Сирії. Інститут Рукопису НБУВ. Ф. 1, од.зб. 25083, 25093, 25097, 25110, 25113, 25135, 25140, 25161, 25167, 25168, 25198, 25214, 25222, 25251, 25263, 25659, 25690, 25700.

Кримський А.Ю. Пальмове гілля: Екзотичні поезії. Київ, 1923.

Крымский А.Е. Письма из Ливана (1896-1898). Москва, 1975.

Лагунова О.С. А.Е. Крымский как этнограф Ливана. *Этнографическое обозрение*. 2014. № 2. С. 82–90.

Лагунова О.С. Незавершенная работа А.Е. Крымского «Материалы для изучения языка и быта Сирии». *Восток (Oriens)*. 2013. № 4. С. 97–107.

Останіна Г. Східні мотиви «Бейрутських оповідань» Агатангела Кримського. *Питання літературознавства*. 2010. Вип. 81. С. 249–256.

Радівілов Д.А. Арабістика Агатангела Кримського. *Східний світ*. 2008. №1. С. 5–15.

Рибалкін В.С. А.Ю. Кримський як арабіст-діалектолог. *Мовознавство*. 1991. №2. С. 68–74.

REFERENCES

Vasyliuk, O.D. (2007). Ahatanhel Krymskyi's Studies in Beirut (1896-1898). *Oriental Studies*, 37, 51–59 (in Ukr.).

Verkalets, M.M. (1997). Oriental Literature and Academical Journalism by Ahatanhel Krymskyi, second half of 19th century. Synopsis of the Thesis for the degree of Doctor of Philology in specialty 10.01.08. Kyiv (in Ukr.).

Hrymych, M.V. (2013) (ed.). Ahatanhel Krymskyi and Ivan Lysak: the Experience of Partnership Between the Researcher and the Interviewer (pp. 490–498). *The Folk Culture of Ukrainians: Life Cycle*. In 5 volumes, 4 (Adulthood. Men. Mens' Subculture) (in Ukr.).

Hrymych, M.V. (2014) (ed.). The "Inquisitorial" Style of Ethnographic Fieldwork, or On the Intensity of Research in Unknown Field (pp. 146–157). *The Fieldwork: Collection of scientific works*. In 5 volumes, 1 (in Ukr.).

Hrytsky, L.V. (1996). Eastland in the Esthetic Research of A. Krymskyi. *Works Literature in the Secondary Schools*, 6, 45–48 (in Ukr.).

Epistolary Legacy of Ahatanhel Krymskyi (1890-1941) (2005): In 2 volumes. Vol. 1. 1890–1917. Kyiv (in Ukr.).

Kaymakin, N. (2004). Arabic Folklore and the Migrated Plots Theory in the Works by A. Krymskyi. *The Oriental World*, 1, 140–148 (in Rus.).

Krymskyi, A.Yu. (1919). Beirut Stories (1897). Kyiv (in Ukr.).

Krymskyi A.Yu. (1897). Letters from Syria. *Bukowyna*. Chernivtsi, 70–72, 1–3 (in Ukr.).

Krymskyi, A.Yu. (1896–1898). Materials for the Language and Syria Everyday Culture Studies. Archive Institute of Vernadsky National Scientific Library. F. 1, 25083, 25093, 25097, 25110, 25113, 25135, 25140, 25161, 25167, 25168, 25198, 25214, 25222, 25251, 25263, 25659, 25690, 25700 (in Ukr., Rus., Arab.).

Krymskyi, A.Yu. (1923). The Palm Branches: Exotic poetry. Kyiv (in Ukr.).

Krymskyi, A.Yu. (1975). The Letters from Lebanon (1896-1898). Moscow (in Rus.).

Lahunova, O.S. (2014). A.Yu. Krymskyi as the Ethnographer of Lebanon. *Ethnographic Review*, 2, 82–90 (in Rus.).

Lahunova, O.S. (2013). Uncompleted Work by A. Krymskyi «Materials for the Language and Syria Everyday Culture Studies». *The East (Oriens)*, 4, 97–107 (in Rus.).

Ostanina, H. (2010). The Oriental Motives of Ahatanhel Krymskyi's «The Beirut Stories». *Literature Studies, Issues*, 81, 249–256 (in Ukr.).

Radivilov, D.A. (2008). Arabic Studies of Ahatanhel Krymskyi. *The Oriental World*, 1, 5–15 (in Ukr.).

Rybalkin, V.S. (1991). A.Yu. Krymskyi as an Arabic Dialectologist. *Language Studies*, 2, 68–74 (in Ukr.).

Статтю отримано 02.10.2021

Maryna Hrymych

THE PERSONALITY OF FIELDWORK RESEARCHER IN “BEIRUT STORIES” BY AHATANHEL KRYMSKYI

The article deals with the personality of A. Krymskyi as a fieldwork researcher from the perspective of his fiction book *Beirut Stories*. The author's presence in the text is shown not only through the personage of an eccentric *muscovite* who came to Lebanon to study Arabic, but also through the massive anthropological

narrative, which often overshadows a plot and personages. The reader can't get rid the feeling that this narrative is, as a matter of fact, a main hero of the book. It is based on the A. Krymskyi's experience as a fieldworker who used in his research investigations mainly a method of included observation. The article focuses on the author's usage of onomastic arsenal with the help of which he denotes different identities of Lebanese society through the lenses of anthropology of religion. He works with the official and folk terms: *Orthodox*, *Rums* (in the meaning of Orthodox), *Greeks* (in the same meaning). By the way, the term *Greek* in the oral speech of Beirut people in the end of 19th century marked also Russians who lived there, and even Orthodox French nuns come from Marseille. Russian expats were also named as *Moskobs*, *Muscovites*. *Catholics* of Beirut were called as *Jesuits* (in case they are the teachers of the Catholic schools), *Franjie*, etc. A. Krymskyi as a thoughtful observer noticed that the identity in the Lebanese society of that historical period is situational: depending on context the person could identify him or herself according to the religious, local, social or ethnic identity. The street life in Beirut demonstrates an example of interreligious and interethnic communication and everyday diplomacy, and Ahatanhel Krymskyi methodically incorporated his own observations, communicational experience, oral dialect, folklore to his *Beirut Stories*.

Key words: Ahatanhel Krymskyi, Lebanon, Beirut Stories, Anthropology of Religion, Onomastics.